

Є. В. МАХНО

КУРГАНИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ с. МАЛІ БУДКИ

Верхнє Посулля входить до території, на якій в скіфський час жили племена, що, згідно поглядів більшості радянських вчених, були прямими предками придніпровських слов'ян¹.

Верхньосульська, так звана роменська, група пам'яток вивчена порівнюючи краще, ніж інші пам'ятки придніпровського Лівобережжя, завдяки розкопкам курганів біля сіл Аксютинці, Вовківці, Великі Будки, Басівка та інших, проведених Д. Я. Самоквасовим, С. А. Мазаракі, М. Ю. Бранденбургом, та роботам М. О. Макаренка на Басівському городищі. Проте вивчення цієї групи пам'яток все ще недостатнє.

Після Великої Вітчизняної війни на Верхньому Посуллі співробітниками Інституту археології АН УРСР були проведені археологічні розвідки (Ф. Б. Копилов²) та розкопки (В. А. Іллінська³).

В 1949 р. експедицією Інституту археології було розкопано два кургани на могильнику скіфського часу біля с. Малі Будки, Недригайлівського району, Сумської обл.⁴, на якому в 1906 р. М. О. Макаренко також розкопав чотири кургани.

Могильник знаходиться на відстані 1 км на північ від с. Малі Будки в урочищі Заводище, на високому, майже трикутному виступі надзапальної тераси лівого берега р. Сміла. Виступ розподілений ярком на дві частини: південну та північну; М. О. Макаренко в 1906 р. в південній групі, ближчій до села, нарахував 20, а в північній — 22 кургани. Зараз в кожній групі залишилося лише по 12 курганів.

Кургани невеликі і дуже розорані, висота їх 0,3—1 м, діаметр — більше 10 м. Віддаль між ними 20—30 м. Кожна з груп має довжину близько 130 м і ширину 80 м, віддаль між обома групами становить 200—250 м (рис. 1).

Два кургани, розкопані експедицією, знаходилися в південній групі, в цій же групі М. О. Макаренко розкопав вже згадані чотири кургани⁵.

У двох курганах, розкопаних М. О. Макаренко, не було інвентаря,

¹ М. И. Артамонов, Венеды, негры, будины в славянском этногенезе, Вестник ЛГУ, № 2, 1946; П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, М.—Л., 1948, стор. 36—46.

² Ф. Б. Копилов, Посульська експедиція 1945—1946 рр., АП, т. I, К., 1949.

³ В. А. Іллінська, Розвідка пам'яток скіфського часу на Посуллі в 1946 р., АП, т. II, К., 1949.

⁴ Склад експедиції: начальник експедиції Є. В. Махно, наукові співробітники Г. Д. Литвяк (Роменський музей), М. М. Семенчик, лаборант Ю. Ю. Палеолог.

⁵ Коротка публікація про ці роботи вміщена в його звіті про археологічні дослідження в Полтавській губернії; Див. Н. Макаренко, Отчет об археологических исследованиях Полтавской губернии в 1906 г., ИАК, вып. 22, СПб, 1907, стор. 42—43.

в одному з них (II) виявлено кістяк доброго збереження, очевидно, старої жінки, а в другому (III) — яма була заповнена обпаленою глиною з домішкою вугілля без кісток. У двох курганах виявлено розкидані людські кістки та кілька наконечників стріл „звичайного скіфо-сарматського типу“¹.

Обидва кургани, розкопані експедицією, знаходилися в східній частині південної групи: курган I — крайній східний — мав насип висотою 0,3 м, діаметром 10,4 м, що складався з мішаного сірувато-жовтого ґрунту, нижче якого був жовтий лес.

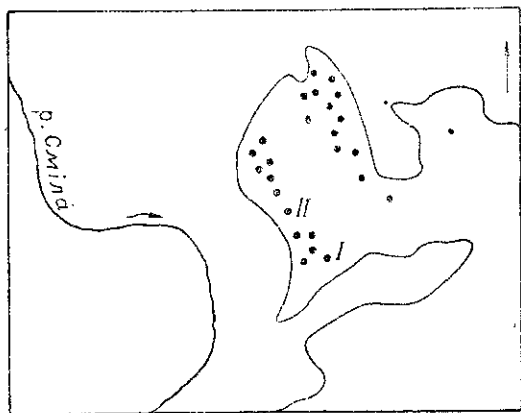


Рис. 1. Місце розташування курганного могильника біля с. Малі Будки; I—II — розкопані кургани.

Слідів поховання в кургані не виявлено, а на глибині 0,30—0,45 м від вершини кургана виявлені сліди вогнищ у вигляді скупчень вугілля, що лежать місцями на обпалених до жовточервоного площадках. Концентруються вони в західній, північній і особливо в центральній частині кургана.

В насипу кургана виявлено також 15 дрібеньких фрагментів ліпного посуду періоду бронзи, які потрапили сюди, мабуть, під час насипання кургана.

Рештки поховань кургана II (насіп якого було давно знесено) виявлені під час оранки поля за 60 м на захід від кургана I. Плугом було пошкоджено обпалений череп людини, що лежав серед купки обпаленої землі на глибині 0,2 м від сучасного рівня.

Після зняття орного шару навколо знахідки і зачистки площі радіусом 5 м виявилось, що череп лежав у верхній частині північно-західного кута чотирикутного дубового склепу шириною 1,3 м та довжиною 2,4 м, орієнтованого довгими сторонами на північний схід — південний захід.

Обвуглені рештки склепу дозволяють констатувати, що він був збудований з дубових плах товщиною, приблизно, 0,1 м та шириною 0,15 м, покладених одна на одну в кілька рядів, в деяких місцях підпертих зсередини невеликими стояками. Невідомо, яким чином плахи були скріплені і чи скріплялися вони взагалі по кутах. Можливо, що ними просто обкладалась викопана для поховання неглибока яма. Висота стінок склепу досягає 0,45 м.

Вугілля збереглося лише в деяких місцях, корпус склепу перетворився в сажеподібну пухку масу, місцями поповану ховраками. Внизу склеп настилу не мав, але був, очевидно, перекритий покладеними впоперек плахами шириною 0,08—0,1 м, як про це свідчать їх обвуглені рештки, виявлені під час розчистки заповнення склепу.

Вся північно-західна частина склепу була заповнена червоною крихкою слеченою глиною, яка суцільною масою, товщиною близько 0,2—0,25 м, лежала на обпалених та перепалених людських кістках, головним чином кінцівках та лопатках, безладно складених в північно-західному куті склепу. Поверх цих кісток був зачеплений плугом під час оранки череп, який лежав тім'ям до середини склепу, а щелепами, що були зруйновані під час оранки, — до стінок. Серед кісток виявлено кілька фрагментів розбитої ліпної посудини, в тому числі і денця. Посудина

¹ Н. Макаренко, Згод. праця, стор. 42.

має шершаву, навіть горбкувату, поверхню коричневого кольору, тісто з домішкою шамоту.

Під шаром кісток товщиною 0,15—0,2 м лежали, один біля одного та один над одним, без певного порядку п'ять черепів, що належали особам різного віку та, можливо, різної статі.

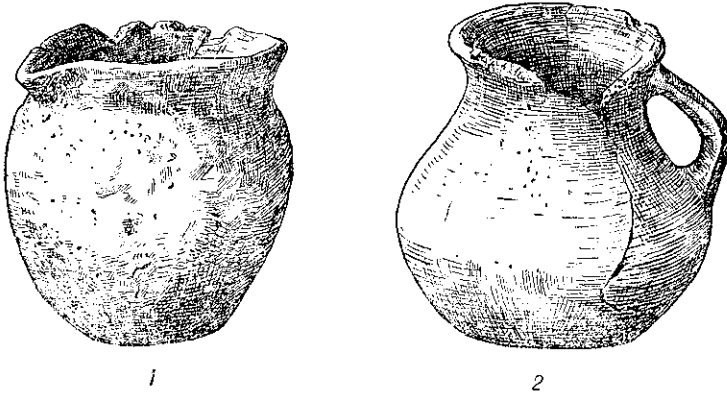


Рис. 2. Ліпний посуд із склепу; 1 — з підлощеною поверхнею (інв. № 1723); 2 — з лощеною поверхнею (інв. № 1722).

Біля черепів денцем до середини склепу лежав невеликий кухлико-подібний глечик з лощеною поверхнею темносірого кольору. Глечик мав одну ручку, плоске дно, конусоподібне, звужене догори горло та відігнуті вінця (рис. 2, 2).

Крім глечика тут же було глиняне конічне пряслице (рис. 3, 1) та наконечник бронзової тригранної стрілки (рис. 3, 4).

Нижня частина черепів та деякі кістки, що лежали на їх рівні, не були обвуглені, а протрухлявіли. Під цими черепами в лесовому ґрунті виявлено ще один череп та наконечник бронзової тригранної стрілки (рис. 3, 3), аналогічної до знайденої біля групи черепів.

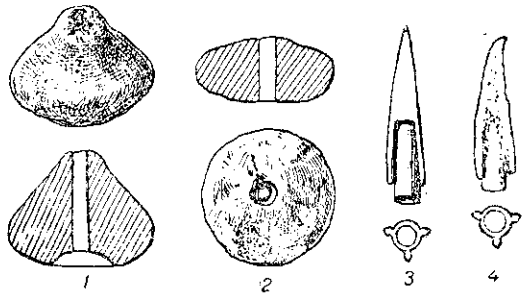


Рис. 3. Глиняні пряслиця та бронзові наконечники стріл із склепу: 1 — конічне пряслице (інв. № 1729); 2 — плоске пряслице (інв. № 1730); 3 — бронзовий наконечник стріли (інв. № 1728); 4 — обгорілий бронзовий наконечник стріли (інв. № 1727).

Таким чином, в північно-західному куті склепу серед крихкої червоної печини, темного попелу, кісток, а також під ними виявлено сім черепів, п'ять з них (№ 2—6) в одній купі, один (№ 1) — над цією купою та один (№ 7) під нею.

В північно-східному куті під шаром червоної глини та сажі на глибині 0,2 м лежав ще один череп (№ 8), під яким був мініатюрний, майже банкоподібний ліпний горщик з невеличким зливом спереду (рис. 2, 1) та глиняне плоске пряслице (рис. 3, 2).

Горщик має темносіру поверхню із слідами лошіння.

На самому дні склепу в південно-західному куті без жодного інвентаря лежав ще один протрухлявілий череп (№ 9).

Отже, в склепі всього було поховано рештки дев'яти покійників, причому над групою черепів було розкладено сильний вогонь; тут же, крім голів, були складені і інші частини тіла покійників.

Один череп (№ 9) зовсім не був обпалений.

Під час розчистки склепу складалося враження, що склеп розділений стовпцями на дві нерівні частини — меншу (приблизно $\frac{1}{3}$), на дні якої виявлено череп № 9, та більшу — основну, в якій виявлені решта черепів та інші частини покійників (рис. 4).

Основним типом поховань скіфського часу на Посуллі є одиничні групопокладення в ямах з дерев'яними склепами. Поширені також поховання в дерев'яних зрубках та в ямах з дерев'яним перекрыттям. Трап-

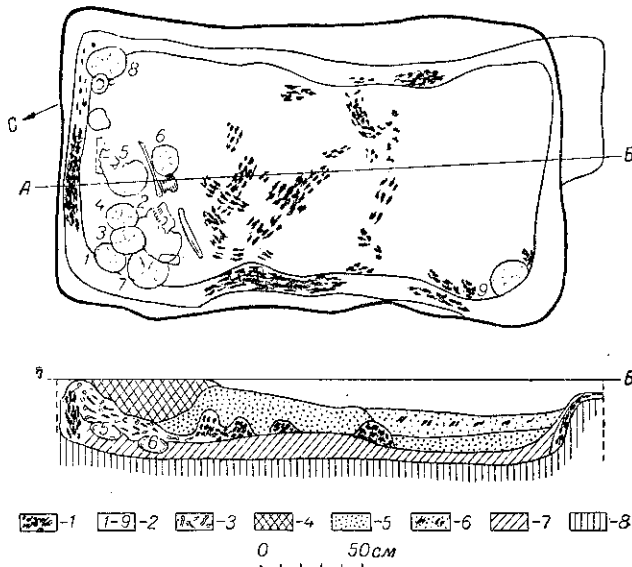


Рис. 4. План та розріз могильної ями і склепу: 1 — обуглене дерево; 2 — черепи; 3 — перегорілі кістки кінцівок; 4 — спечена крихка глина; 5 — темний попіл з перепаленою глиною; 6 — попіл з рештками вугілля; 7 — насипний лес; 8 — материк.

ляються поховання із спаленням, причому інколи спалюється дерев'яна конструкція, в якій знаходиться покійник. Іноді його спалювали в могильній ямі або на стороні і останки переносили в могильну яму¹.

Отже, поховання в кургані II належать до тих, при яких спалюється дерев'яна конструкція і при цьому обпалюються покійники, на яких вогонь діє безпосередньо; в нижній частині склепу вони залишаються необпаленими.

В роменській групі, як і на інших територіях, крім одиничних та парних, трапляються ще і колективні поховання, як наприклад, зруйноване поховання з Аксютинецького кургана II з урочища Солодке (розкопки Д. Я. Самоквасова), де було поховано сім чоловіків та чотири жінки. В Аксютинецькому кургані, розкопаному в 1905 р. С. А. Мазаракі, було поховано три покійники², але колективне поховання в кургані II біля с. Малі Будки, здається, є першим в роменській групі колективним похованням з елементами спалення.

Інвентар, виявлений в кургані, звичайний для Посуллі. Невеличкі посудинки аналогічних форм трапляються і в інших похованнях. Глечик (рис. 2, 2) має аналогію, наприклад, з матеріалами кургана III с. Басівка (інв. № 17999 і 17978), з курганів XV та XI біля с. Попівка³.

¹ В. А. Іллінська, Пам'ятки скіфського часу на Посуллі, Археологія, т. IV, К., 1950, стор. 185—186.

² М. И. Ростовцев, Скифия и Боспор, Л., 1925, стор. 21.

³ Матеріали Київського історичного музею.

Посудина, зображена на рис. 2, 1, має також аналогії в кургані III біля с. Попівка (інв. № 2221).

Наконечники стріл, аналогічні до виявлених в кургані з Малих Будок, відомі з курганів II біля с. Аксютинці та II біля с. Герасимівка (розкопки Д. Я. Самоквасова), з кургана I біля с. Волковці (розкопки С. А. Мазараки), з кургана А III біля с. Басівка (розкопки М. Ю. Бранденбурга).

Такі ж наконечники стріл відомі з розкопок Н. І. Веселовського з кургана біля с. Огузи¹. Згідно класифікації, яка тепер прийнята, вони датуються V—IV ст. ст. до н. е.

Отже, розкопаний біля с. Малі Будки курган II може також датуватися V—IV ст. ст. до н. е.

Невеликі розміри курганів, бідний інвентар поховань, наявність великої кількості трупоспалень (три поховання із шести розкопаних) дають підставу сподіватися, що при дальших розкопках на курганному могильнику біля с. Малі Будки можна буде знайти елементи зв'язку з наступною культурою. — полями поховань корчоватського типу.

Е. В. МАХНО

КУРГАНЫ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ ОКОЛО с. МАЛЫЕ БУДКИ

Резюме

В 1949 г. в Верхнем Посулье, на могильнике скифского времени около с. Малые Будки (Недригайловского района, Сумской обл.), раскопано два кургана.

В одном из них обнаружен деревянный обгоревший склеп размером 1,3×2,4 м (ориентация СВ—ЮЗ) с захоронением девяти покойников, от которых в склепе обнаружены черепа, кости рук и ног. Инвентарь состоял из двух лепных сосудиков, двух глиняных пряслиц и двух бронзовых наконечников стрел, датируемых V—IV вв. до н. э.

¹ Paul Rau, Die Gräber der früher Eisenzeit im unteren Wolgagebiet, 1929, табл. IX, стор. 97.